

УДК 343.13

<https://orcid.org/0000-0003-3423-8896>DOI <https://doi.org/10.32703/2663-6352/2021-1-9-84-96>

Кофанов Андрій Віталійович,
кандидат юридичних наук, доктор філософії, доцент,
професор кафедри криміналістичного забезпечення та
судових експертиз, Навчально-наукового інституту № 2
Національної академії внутрішніх справ

<https://orcid.org/0000-0002-1842-1810>DOI <https://doi.org/10.32703/2663-6352/2021-1-9-84-96>

Кобілянський Олег Леонідович,
кандидат юридичних наук, доцент, доктор філософії,
професор кафедри кримінального права
Юридичного факультету
Інституту управління та технологій
Державного університету інфраструктури та технологій

<https://orcid.org/0000-0002-0919-7570>DOI <https://doi.org/10.32703/2663-6352/2021-1-9-84-96>

Кофанова Олена Сергіївна,
кандидат юридичних наук, доцент
доцент кафедри криміналістичного забезпечення та
судових експертиз, Навчально-наукового інституту № 2
Національної академії внутрішніх справ,

<https://orcid.org/0000-0002-6002-0463>DOI <https://doi.org/10.32703/2663-6352/2021-1-9-84-96>

Ергард Наталія Миколаївна,
кандидат медичних наук, доцент, доктор філософії
доцент кафедри судової медицини та
медичного права Національного медичного
університету імені О.О. Богомольця, юрист,
м. Київ, Україна

КРИМІНАЛІСТИЧНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЗБИРАННЯ, НАКОПИЧЕННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ БІОМЕТРИЧНИХ ДАНИХ НА ПРИКЛАДІ ІНДИВІДУАЛІЗУЮЧОЇ ІНФОРМАЦІЇ БІОЛОГІЧНОГО ПОХОДЖЕННЯ

Анотація. У статті анонсовано деякі криміналістично-правові рекомендації щодо найбільш допустимих і ефективних прийомів і засобів збирання та законного накопичення біометричних даних (біологічних зразків людини, слідів людини біологічного походження людини) з метою забезпечення їх придатності для подальшого дослідження та кримінальної реєстрації.

Розкриті можливості використання цифрових технологій під час збирання, обробки й аналізу геномної інформації людини (відповідно до правової регламентації) у підрозділах Експертної служби МВС України.

Ключові слова: біометричні дані, біологічні зразки, сліди людини біологічного походження, дослідження, судова експертиза, криміналістичні обліки, кримінальна реєстрація.

Annotation. *The article announces some forensic and legal recommendations on the most acceptable and effective methods and means of collecting and legal accumulation of biometric data (biological samples of humans, traces of humans of biological origin) in order to ensure their suitability for further investigation and criminal registration.*

Possibilities of using digital technologies during the collection, processing and analysis of human genomic information (in accordance with legal regulations) in the divisions of the Expert Service of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine are revealed.

Forensic aspects of the collection and accumulation of traces of biological origin are, first of all, to determine the recommendations on the most acceptable and effective methods and means of finding traces of biological origin, their fixation and removal to ensure their suitability for further investigation and criminal registration. Thus, the main requirements for the collection of biological traces of a person in criminal proceedings are: the identification of objects on which traces of biological origin are presumed takes into account the mechanism of committing a specific criminal offense, in particular, special attention is paid to places of physical contact items at the scene.

Automated accounting of human genetic traits operates at the central and regional levels and is conducted respectively in the State Research Forensic Center and the Territorial Research Forensic Center of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine. Accounting for human genetic traits consists of operational search collections, which are formed from DNA profiles: persons suspected or accused of committing crimes taken into custody, convicted in the case of their voluntary consent; biological traces seized during the inspection of the scene, including the facts of missing persons, other investigative actions and operational and investigative measures; unidentified corpses.

Keywords: biometric information, biological samples, traces of a person of biological origin, research, forensic examination, forensic records, criminal registration.

Постановка проблеми: Рівень розвитку біометричних технологій вже сьогодні достатньо високий, вони відповідають багатьом вимогам, що дозволяють використовувати їх у діяльності правоохоронних органів. Проте, цей процес гальмується комплексом проблем технічного, правового, методичного та організаційного характеру.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Біометричні технології та їх використання у кримінальному провадженні є об'єктом дослідження наукових

праць таких знаних учених та практиків як В.В. Білоус, К.В. Дубонос, В.В. Журавель, Л.Т. Котляренко, О.С. Мельник, А.О. Мороз, І.В. Олешко, Ю.В. Осадча, І.В. Падєй, О.В. Рибальський, В.І. Соловійов, В.В. Топчій, Р.Ю. Царьов, В.А. Швець.

Проте проблеми використання баз біометричних даних, під час розслідування кримінальних правопорушень не були комплексно досліджені. Більшість сформульованих науковцями положень, хоча й є принципово важливими, стосуються загальних положень функціонування баз даних і їх використання у досудовому розслідуванні та судово-експертній діяльності. Питання застосування біометричних технологій у кримінальному провадженні висвітлено поверхнево, без зазначення тактико-технічних особливостей їх використання під час досудового розслідування окремих видів кримінальних правопорушень. Відповідно рівень розробленості вказаної наукової проблеми є недостатнім.

Формулювання мети. Основною метою наукової статті є: здійснення комплексного дослідження використання баз біометричних даних, під час розслідування злочинів, допустимих і ефективних прийомів і засобів збирання та законного накопичення біометричних даних з метою забезпечення їх придатності для подальшого дослідження та кримінальної реєстрації.

Виклад основного матеріалу. Фізичні особи мають багато загальних ознак, характерних для виду. У той же час кожен індивідуум відрізняється за багатьма ознаками, навіть від близьких родичів. Це видно з морфологічних ознаках – кольору очей, волосся, зросту і т.п. Унікальні папілярні узорі на пальцях у кожної людини винятково свої [1].

Вагомі розходження фіксуються за біохімічними ознаками – групою крові, антигенним складом. Специфічність людини, її індивідуальність, визначається генотипом, тобто специфічною послідовністю ДНК.

Значну частину генома людини складають послідовності, утворені тандемними повторами. Вони позначаються як конкретні ділянки молекули ДНК, що знаходяться на певній хромосомі й називаються високополіморфними мінісателітними локусами. Кожний локус досліджуваної ділянки молекули ДНК (локус ДНК) має свій набір алелів і з певною частотою зустрічаються у різних людей. Набір алелів (алельний поліморфізм варіабельної кількості тандемних повторів) ефективно використовується для ідентифікації людини, оскільки набір повторюваних послідовностей певної довжини є унікальним для кожного індивідуума. Виявлені в геномі людини гіперваріабельні мінісателітні та мікросателітні ділянки дозволило розробити метод ДНК-аналізу, який дозволяє проводити ідентифікацію людини. Локуси тандемних повторів поділяють на дві групи: мінісателітні та мікросателітні. Даний поділ пов'язаний із особливостями практичного використання цих локусів, тому є умовним.

Алельний поліморфізм мікро- і мінісателітів, у першу чергу, ґрунтується на розходженнях у кількості тандемних повторів, що утримуються у різних алелях, тобто на поліморфізмі «довжини», ніж «послідовності». Кількість тандемних повторів у конкретному алелі може змінюватися від одного до декількох десятків. Зазвичай у популяції виявляється певний спектр алелів, що

відрізняються одна від іншої за кількістю повторюваних одиниць, а в кожній особі є по дві алелі кожного поліморфного локусу рівної (гомозиготний генотип) або різної (гетерозиготний генотип) довжини.

Мінісателітні, або VNTR-локуси (Variable Number Tandem Repeat) – локус із перемінною кількістю тандемних повторів із довжиною повтору сім і більше пар нуклеотидів. Більшість VNTR-локусів має високий поліморфізм і відповідно високі індивідуалізуючі властивості. Проте, у випадку дослідження деградованої (зруйнованої) ДНК, що доволі часто зустрічається в експертній практиці, цим локусам властиві два істотні недоліки. По-перше, у зв'язку із високою імовірністю деградації алелів, пов'язаної з їх відносно великим розміром, може взагалі виявитися неможливим встановити алельну характеристику ДНК. По-друге, через значне розходження у довжині алелів існує імовірність виявити тільки одну низькомолекулярну алель і дати помилковий висновок про гомозиготність ДНК, що насправді є гетерозиготною, в якій високомолекулярна алель зазнавала більшої деградації. Ці недоліки обмежують використання VNTR-локусів в криміналістиці.

Мікросателітні, або STR-локуси (Short Tandem Repeat) – локус із короткими тандемними повторами із довжиною повтору від двох до шести пар нуклеотидів. STR-локуси, що практично позбавлені недоліків, властиві мінісателітним локусам. Інтервал довжини алелей складає від 100 до 300 послідовностей нуклеотидів (п.н.), що значно збільшує можливість їх зберігання у деградованій ДНК і гарантує виявлення всіх алелей у гетерозиготних зразках.

STR-локуси мають менший поліморфізм, у порівнянні з VNTR-локусами, проте ця вада легко долається за рахунок можливості проведення аналізу одразу декількох локусів у рамках одного циклу дослідження. Окрім того, дана можливість дозволяє скоротити строки дослідження і підвищити їх чутливість (виходячи з тієї самої кількості ДНК, встановити не один, а одразу декілька генетичних ознак). Все це сприяє широкому використанню STR-локусів у криміналістичному ДНК-аналізі й зумовлює створення на їхній основі баз даних ДНК.

Таким чином, алельний поліморфізм міні- і мікросателітів може бути ефективно використаний для ідентифікації людини, оскільки генотип по декількох поліморфних локусах є унікальним для кожної людини (крім монозиготних близнюків). До об'єктів біологічного походження, що вилучаються як речові докази з місця події, належать кров, сперма, слина, піт, волосся, піхвові виділення, сеча, кал, органи та тканини людського організму, кістки та їх фрагменти. Джерелом слідів біологічного походження є тіло людини, її органи. За конкретних умов саме вони, й особливо кров, несуть інформацію про механізми та обставини вчинення злочину. Форма слідів крові відображає характер поранень, вказує на деякі дії суб'єкта злочину, вид застосованої зброї тощо. Огляд місця події при пошуку слідів біологічного походження, наприклад, слідів, схожих на кров, повинен мати цілеспрямований характер залежно від типу злочину. Вивчення форми слідів крові дозволяє змодельовати механізм вчинення злочину. Таке дослідження проводять при огляді місця події. Воно дозволяє встановити місце розташування та пози

потерпілого й злочинця у момент нанесення ушкоджень, траєкторію пересування пораненого, особливі ознаки злочинця, вид знаряддя злочину тощо [2].

Біологічні сліди людини доречно шукати на знаряддях злочину, недопалках, посуді, предметах, що належать потерпілому, а також на предметах, втрачених злочинцем під час боротьби. Необхідно брати до уваги, що сліди біологічного походження можуть залишатися на предметах не тільки внаслідок боротьби з потерпілим, але й в момент пошкодження та зламу перешкод (приміщень, де знайшли потерпілого або було вчинено злочин) [3]. Також не можна виключати версію про самопоранення злочинця (використання у вбивстві ножа без обмежувача, бритви тощо). Пошук слідів крові у такому випадку варто зосередити на предметах, якими він міг скористатись (наприклад, не маючи можливості вимити закривавлені руки, обер їх занавісками, рушниками, ганчірками тощо). Важливо оглянути усі ймовірні шляхи проникнення злочинця до приміщення та виходу з нього (вхідні двері, вікна, коридор, а також інші об'єкти, до яких міг доторкатись злочинець). Не можна обмежуватись виявленням слідів тільки одного виду, наприклад, крові, необхідно шукати сліди різноманітних об'єктів, сукупність яких дозволяє відновити повну картину події, що відбулась. Якщо виявлено багато слідів, необхідно фіксувати та вилучати їх усі, оскільки тільки в сукупності слідів відображено комплекс ознак, що дозволяє отримати повне уявлення про об'єкт, що залишив слід, а в деяких випадках і вирішити питання про механізм слідоутворення. У виявленні слідів необхідно вирішити питання про їх причинний зв'язок із подією злочину. Важливим тут є передбачити заходи, спрямовані на визначення механізму утворення виявлених слідів (у згвалтуванні – кров, сперма, волосся тощо). Дії щодо виявлення слідів повинні бути дуже обережними, щоб не пошкодити не тільки сліди, але й об'єкти-носії. Учасники огляду повинні пересуватись тільки за вже оглянутою слідчим територією. Важливо забезпечити такий порядок огляду, за якого б учасники не залишали власних слідів на місці події та на ділянках, що не оглядалися. До того ж необхідно дотримуватись правил роботи зі слідами на місці події: мати гумові рукавички, брати об'єкти за ребра, волосся потрібно вилучати пінцетом з м'якими браншами та ін.

Межі огляду місцевості залежать від конкретної обстановки. Місце події повинно бути охоплено оглядом так, щоб можна було зафіксувати та дослідити невелику ділянку території, але в межах, що реально дають можливість виявити сліди та речові докази. Варто зазначити, що ускладнення у виявленні слідів крові викликає той факт, що зазначені сліди під дією сонячних променів, вологи, температури, повітря, різних хімічних та інших речовин можуть змінюватися. В результаті сліди крові, що, як правило, мають червоний колір (у випадку свіжих плям), можуть набути коричневого, сірого, сірувато-чорного або зеленого кольору. В ході огляду місця події частина біологічних слідів людини може залишитися непомітною. Це здебільшого залежить від об'єкта, на якому знаходяться сліди (добре помітний слід крові може стати малопомітним, злившись із кольором поверхні предмета, зокрема тканини, на якій він розташований), кількості та давності їх утворення. Тому в огляді місця події необхідно враховувати низку об'єктивних та суб'єктивних чинників [4].

До об'єктивних чинників належать реальні характеристики збереженості слідів, можливості їх навмисного знищення (змивання або витирання), що не виключають ймовірності того, що частина слідів може залишатися непоміченою. Важливою особливістю у виявленні слідів біологічного походження людини є детальний огляд місць, де сліди важко помітити або видалити. Спеціаліст повинен знати, як саме, залежно від способу знищення, виглядають плями крові. Злочинець, знищуючи сліди крові, які потрапили на одяг, тіло та руки, часто залишає сліди крові на оточуючих предметах. Тому в огляді з метою виявлення слідів крові необхідно звертати увагу на всі плями і навіть на ті, що, здавалося б, нічого спільного з кров'ю не мають, вилучати й ті предмети, на яких наявність зазначених слідів лише припускається. Останнє особливо стосується мікрорічкових біологічних слідів людини. Необхідно враховувати і той факт, що значна кількість тяжких злочинів вчинюється особами, а також злочинними угрупованнями, які мають відповідну підготовку та відповідне технічне оснащення. Це дає їм змогу приховувати злочини, вести активну протидію правоохоронним органам у роботі з розкриття та розслідування злочинів [5].

Якість проведення різних видів слідчого огляду забезпечується зусиллями слідчого, залучених оперативних працівників та спеціалістів. Як свідчить практика, як спеціаліста до роботи слідчо-оперативної групи на місці події найчастіше залучається співробітник експертного підрозділу МВС України, який власними спеціальними знаннями та вміннями доповнює знання та вміння слідчого. Необхідно наголосити, що в огляді місця події за фактами тяжких злочинів проти особи слідчим доцільно залучати експерта, який володіє знаннями не тільки в галузі криміналістичної техніки та тактики, але й знаннями судової медицини для пошуку ймовірних слідів крові (змитих, витертих або знищених іншим способом) та інших об'єктів біологічного походження [6].

До суб'єктивних чинників, що визначають перетворення об'єктивно існуючої можливості виявлення доказів у дійсності, належать знання спеціалістом загальних закономірностей виникнення біологічних слідів людини, ситуативних особливостей механізму виникнення біологічних слідів, а також прийомів і засобів щодо виявлення доказів та вміння застосовувати ці прийоми і засоби (особливості застосування полягають у комбінації використання попередніх проб для виявлення біологічних слідів людини і технічних засобів, різних способів освітлення, використання ультрафіолетових та інфрачервоних променів, луп, мікроскопів тощо) [7].

Водночас, завдання, отримане від слідчого, повинно входити до компетенції спеціаліста. Воно може бути конкретним (наприклад, провести вилучення виявлених слідів біологічного походження) або загальним, що орієнтує лише за напрямом та метою застосування спеціальних знань (таким може бути завдання щодо участі експерта-біолога як спеціаліста в огляді місця події). Загальне завдання в подальшому може конкретизуватись залежно від обставин справи. Формулювання завдання не виключає, а навпаки, передбачає ініціативу спеціаліста в наданні допомоги слідчому. Але ініціатива повинна розвиватись в межах загального завдання та під контролем слідчого [8].

Таким чином, пошук слідів біологічного походження людини ґрунтується

на загальних принципах пошукової діяльності та таких передумовах, а саме: наявності відповідного комплексу спеціальних знань спеціаліста, що здійснює зазначену діяльність, та ефективності використання криміналістичної та спеціальної техніки [1, 9].

Це пояснюється тим, що сліди біологічного походження є вагомими речовими доказами не тільки в кримінальних провадженнях про вбивства, нанесення тяжких тілесних ушкоджень, розбійні напади, зґвалтування, але й за грабежами й іншими злочинами, які пов'язані з участю в них людини [10, с. 13]. Тому з метою виявлення всіх слідів біологічного походження в ході проведення слідчих (розшукових) дій перед слідчим і залученим до проведення цієї дії спеціалістом стоїть завдання, яке полягає в: аналізі механізму вчиненого кримінального правопорушення, наявної обстановки території та об'єктів, які підлягають огляду; визначенні схеми проведення пошукових дій, спрямованих на виявлення, фіксацію та вилучення біологічних слідів [10, с. 14; 3, с. 5].

Криміналістичні аспекти збирання та накопичення слідів біологічного походження полягають, насамперед, у визначенні рекомендацій відносно найбільш допустимих і ефективних прийомів і засобів пошуку слідів біологічного походження, їх фіксації та вилучення з метою забезпечення їх придатності для подальшого дослідження та кримінальної реєстрації. Так, основними вимогами до збирання у кримінальному провадженні біологічних слідів людини є: визначення об'єктів, на яких імовірно залишилися сліди біологічного походження, відбувається з урахуванням механізму вчинення конкретного кримінального правопорушення, зокрема, особлива увага приділяється місцям, де мав бути фізичний контакт особи з предметами на місці події. Разом із тим, необхідно враховувати, які дії міг вживати злочинець не тільки для проникнення та відходу з місця вчинення протиправного діяння, реалізації злочинного задуму, а й для знищення чи пошкодження залишених ним слідів. Як приклад, злочинець може змивати сліди крові у ванній кімнаті, через що під час огляду останньої необхідно шукати не тільки сліди крові в кімнаті, а й відкрити сифони під ванною та умивальником [10, с. 8-21, 33, 51; 3, с. 5, 12-17, 26; 11, с. 37; 12; 13; 14, с. 151]; перед початком пошуку та вилучення біологічних слідів людини необхідно застосовувати всі заходи щодо захисту останніх від забруднення власним біологічним матеріалом [10, с. 8-21, 33, 51; 3, с. 5, 12-17, 26; 11, с. 37; 12; 13; 14, с. 151]; фіксація слідів біологічного походження здійснюється декількома способами: опис у протоколі відповідної слідчої (розшукової) дії; фотографування; відеозапис; зображення на схематичному плані. При цьому фото- і відеозйомка місця події проводиться за правилами судової фотографії (орієнтовна, оглядова, вузлова, детальна), що дозволяє не тільки відобразити їх розташування, а й їх конфігурацію, структурні та колірні ознаки. Детальна фотозйомка об'єктів із наданими їм номерами проводиться масштабним способом. Усі об'єкти фіксуються в протоколі шляхом грамотного та повного їх опису. При цьому вказуються: точна локалізація з прив'язкою до нерухомих орієнтирів, частина предмета, на якій знаходилися сліди, з використанням схем для відображення положення предмета та зазначенням відстаней від ліній, точок; найменування сліду; стан об'єктів; їх

взаємне розташування; форма сліду в порівнянні з геометричними фігурами; загальний розмір сліду, який визначається за двома перпендикулярними лініями; розмір окремих деталей; колір відповідно до шкали кольорів; характер країв (чіткі або нечіткі, рівні чи нерівні, зазублені); ступінь просочування предметів слідом; наявність на предметах засохлих скоринок; інших характеристик, які дозволяють індивідуалізувати об'єкти [10, с. 8-21, 33, 51; 3, с. 5, 12-17, 26; 11, с. 37; 12; 13; 14, с. 151]; під час вилучення та пакування слідів біологічного походження необхідно суворо дотримуватися заходів, що гарантують збереження слідів у тому вигляді, в якому вони були виявлені. Перевага надається вилученню сліду разом із об'єктом-носієм; одяг зі слідами біологічного походження підозрюваної чи потерпілої особи упаковують в окремі упаковки, загортають слідами всередину і перекладають листами чистого білого паперу, щоб уникнути контакту та перенесення слідів різного походження [10, с. 8-21, 33, 51; 3, с. 5, 12-17, 26; 11, с. 37; 12; 13; 14, с. 151]; при вилученні об'єкта біологічного походження завжди необхідно мати контроль предмета-носія (його частину без слідів біологічного походження: зіскоб або змив), необхідний для проведення лабораторного дослідження [10, с. 8-21, 33, 51; 3, с. 5, 12-17, 26; 11, с. 37; 12; 13; 14, с. 151]; загальною вимогою до зберігання вилучених біологічних слідів людини є забезпечення їх знаходження на певній відстані від опалювальних приладів, прямих сонячних променів, вологості, а також відсутність доступу до них сторонніх осіб [10, с. 8-21, 33, 51; 3, с. 5, 12-17, 26; 11, с. 37; 12; 13; 14, с. 151].

Таким чином, як указує О.В. Матарикіна, біологічна чистота витратних і пакувальних матеріалів, інструментів і розчинів, за допомогою яких проводиться вилучення слідів, а також суворе дотримання спеціальних вимог і правил учасниками слідчих (розшукових) дій (при роботі зі слідами) є тими чинниками, які суттєво впливають на збереження сліду в тому вигляді, в якому він був виявлений, і виключають можливість його забруднення сторонньою ДНК [14, с. 147].

Під час досудового розслідування кримінальних правопорушень сліди біологічного походження можуть не тільки збиратися під час проведення слідчих (розшукових) дій, а й накопичуватися під час отримання зразків.

Зокрема, зразки крові беруться в присутності слідчого судово-медичним експертом лабораторії чи іншим лікарем у процедурному відділенні поліклініки. В останньому випадку про взяття крові складається протокол, який підписує лікар, медсестра, слідчий і особа, в якій взята кров. Кров беруть із пальця чи вени ліктьового згину в кількості 2-3 мл. Якщо строк транспортування крові в лабораторію не перевищує 1-2 доби (у негарячу пору року), то її надсилають у рідкому вигляді в чистому флаконі з-під пеніциліну, щільно закривають поліетиленовою чи гумовою пробкою. На флакон наклеюється етикетка з зазначенням дати взяття крові і прізвища особи, у якій вона взята. При більш тривалому терміні транспортування кров спочатку висушують на тарілці, попередньо виливши її на чисту марлю, складену в чотири шари (пляма має бути розміром 5-6 см²). Висушування проводять при кімнатній температурі. Після висихання крові марлю кладуть у конверт із зазначенням на ньому дати взяття

крові й прізвища особи, у якої вона взята. У другий конверт кладуть чисту марлю від того ж шматка для контролю. Зразок крові з трупа береться під час розтину з порожнини серця чи великих судин (це робить лише судово-медичний експерт у морзі під час першого розтину). Щоб уникнути загнивання, зразки крові зберігають у холодильнику й доставляють у найкоротші строки в лабораторію на дослідження (рідкий зразок – не пізніше ніж через 2-3 доби) [10, с. 39; 3, с. 28-29].

Одним із найбільш розповсюджених способів накопичення таких біометричних даних як слідів біологічного походження є відбирання зразків букального епітелію, тобто клітин епітелію ротової порожнини. Отримання таких зразків відбувається в приміщенні Експертної служби МВС України в присутності фахівця експертного підрозділу самостійно особами, ДНК-профіль яких підлягає встановленню на підставі постанови про відібрання зразків. Перед відбиранням зразків букального епітелію особі потрібно здійснити такі дії: за годину до відбирання зразків утриматися від паління, прийому їжі та прийому будь-яких напоїв; перед самим відбиранням зразків декілька разів прополоскати ротову порожнину чистою водою, не використовуючи при цьому зубну пасту або інші засоби гігієни для порожнини рота; якщо дитина не може самостійно прополоскати ротову порожнину, їй дають попити води. Якщо вона не п'є воду, відбір зразків у дитини здійснюється не раніше, ніж через дві години після годування груддю або через одну годину після годування дитячими сумішами. Особа, в якій відбираються зразки, а у дітей один із батьків, поміщає щіточку або стерильну ватну паличку в ротову порожнину і проводить нею щонайменше 10 разів по внутрішній поверхнях правої та лівої щоки. Після відбирання зразків складається відповідний акт, куди можуть вноситися зауваження щодо порядку чи процедури відбирання зразків [15].

*Суб'єкти та порядок використання обліку
генетичних ознак людини Експертної служби МВС України*

Автоматизований облік генетичних ознак людини функціонує на центральному та обласних рівнях та ведеться відповідно в ДНДЕКЦ та територіальних (Вінницькому, Запорізькому, Івано-Франківському, Київському, Львівському, Миколаївському, Харківському) НДЕКЦ МВС України. Облік генетичних ознак людини складається з оперативно-пошукових колекцій, які формуються з ДНК-профілів: осіб, які підозрюються або звинувачуються у вчиненні злочинів, узятих під варту, засуджених у випадку їх добровільної згоди; біологічних слідів, вилучених при огляді місця події, у тому числі за фактами безвісного зникнення осіб, проведення інших слідчих дій та оперативно-розшукових заходів; невпізнаних трупів. ДНК-профіль може бути вилучений з колекції за рішенням суду [16].

При цьому ДНК-профілі, які формують облік генетичних ознак людини, отримуються під час експертних досліджень у підрозділах Експертної служби МВС України (підрозділи біологічних досліджень та обліку ДНДЕКЦ та територіальних НДЕКЦ МВС України) та бюро судово-медичної експертизи. Зокрема, при ДНДЕКЦ МВС України функціонує лабораторія біологічних досліджень та обліку, в складі якої діють відділ біологічних досліджень та відділ

обліку генетичних ознак людини. Разом із тим, забезпечують діяльність указаних відділів відповідно такі сектори, які входять до їх структури: сектор молекулярно-генетичних досліджень, сектор ДНК-профілювання біологічних зразків, сектор адміністрування автоматизованої інформаційно-пошукової системи [17]. Зокрема, згідно зі статистичними даними в підрозділах Експертної служби МВС України працює 95 осіб, які мають кваліфікацію судового експерта зі спеціальності 9.5 «Молекулярно-генетичні дослідження», із них 78 осіб працюють на посадах, що передбачають виконання даного виду судових експертиз. При цьому 30 осіб з кваліфікацією судового експерта зі вказаної спеціальності працюють у ДНДЕКЦ, а 65 – у територіальних НДЕКЦ.

Згідно з Інструкцією з організації функціонування криміналістичних обліків експертної служби МВС обліку підлягають ДНК-профілі, отримані за допомогою генетичних аналізаторів та визначені за рядом стандартних систем маркерів (STR-локусів), які є єдиними для експертних лабораторій відповідно до рекомендацій Європейської мережі науково-криміналістичних установ (ENFSI). Після встановлення ДНК-профілів упродовж триденного терміну заповнюються реєстраційна картка ДНК-профілю (біологічного сліду, вилученого під час огляду місця вчинення злочину або проведення інших слідчих дій та оперативно-розшукових заходів; невпізанного трупа; біологічного сліду безвісно зниклої особи, зразка підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого), які направляються до колекцій [16, 23].

Що ж стосується безпосереднього використання такої бази біометричних даних підрозділів Експертної служби, як обліку генетичних ознак людини, то воно відбувається шляхом проведення перевірки ДНК-профілів за запитом правоохоронних органів та при призначенні молекулярно-генетичної експертизи, в ході проведення якої встановлюються генетичні ознаки людини в об'єктах біологічного походження. При цьому методи ДНК-аналізу при дослідженні об'єктів біологічного походження застосовують для встановлення статевої належності та ідентифікації особи. Завдяки цьому вирішується низка питань, що мають значення для розкриття злочинів. Так, установлення спорідненості (родинних зв'язків) дає можливість ідентифікувати безвісти зниклу людину чи останки нестановленого трупа. Установлення батьківства та материнства має значення в спірних питаннях і випадках викрадення та підміни дітей, дітовбивства, зґвалтування з наслідком вагітності. Установлення генетичних ознак без ідентифікації особи дає можливість зберегти ДНК-профіль, а за потреби й виділену ДНК, для подальшої ідентифікації або дослідження. Поміщення ДНК-профілів як ідентифікованих, так і неідентифікованих осіб до центрального обліку генетичних ознак людини дає можливість виявити зв'язки між різними злочинами [18].

Тобто перевірка за обліком генетичних ознак людини може відбуватися у двох формах – непроцесуальній і процесуальній. У першому випадку мова йде про перевірку за запитом правоохоронного органу, а в другому – у ході проведення відповідної судової експертизи (молекулярно-генетичної). Результати перевірки за обліком генетичних ознак людини за запитом правоохоронних органів мають, насамперед, інформаційно-орієнтовний

характер і дозволяють скорегувати подальший хід досудового розслідування, в тому числі в частині прийняття рішення про необхідність призначення молекулярно-генетичної експертизи. Результати ж перевірки за вказаним обліком, яка проводиться під час проведення судової експертизи, оформлюються у формі висновку експерта, який містить доказову інформацію та має силу доказу в ході здійснення кримінального провадження [19, 20].

З приводу особливостей порядку використання обліку генетичних ознак людини у ході проведення судової експертизи, то вони закріплені в положеннях Інструкції з організації функціонування криміналістичних обліків експертної служби МВС від 10.09.2009 № 390. Зокрема, у випадку проведення експертних досліджень експертами підрозділів біологічних досліджень та обліку територіальних науково-дослідних експертно-криміналістичних центрів МВС України після отримання ДНК-профілів проводиться їх перевірка за обласними колекціями за територіальним принципом. При отриманні негативного результату під час перевірки заповнюються реєстраційні картки у двох примірниках, один з яких ставиться на облік в обласній колекції, а другий надсилається до ДНДЕКЦ МВС України для проведення перевірки та поставлення на облік у центральній колекції. У випадку ж проведення судової експертизи експертами ДНДЕКЦ МВС України після отримання під час проведення експертних досліджень ДНК-профілів проводиться їх перевірка за центральною колекцією. При отриманні під час перевірки негативного результату заповнюється реєстраційна картка, яка ставиться на облік у центральній колекції [16, 28].

Якщо ж установлення генетичних ознак людини відбувається в ході проведення судово-медичної експертизи експертами бюро судово-медичної експертизи, то останні після отримання ДНК-профілів заповнюють реєстраційні картки в одному примірнику, який надсилається за територіальним принципом до обласних колекцій науково-дослідних експертно-криміналістичних центрів. При отриманні негативного результату під час перевірки виготовляється копія реєстраційної картки, яка ставиться на облік в обласній колекції, а оригінал направляється до ДНДЕКЦ МВС України для проведення перевірки та поставлення на облік у центральній колекції. У разі отримання експертами Державної установи Головного бюро судово-медичної експертизи Міністерства охорони здоров'я України після проведення експертних досліджень ДНК-профілів ними заповнюються реєстраційні картки в одному примірнику, який надсилається до ДНДЕКЦ МВС України для проведення перевірки та поставлення на облік у центральній колекції [16, 22].

Отже, використання баз біометричних даних підрозділів Експертної служби МВС України здійснюється за двома формами: 1) шляхом направлення запиту про проведення перевірки за криміналістичними обліками; 2) у разі направлення об'єктів для проведення експертного дослідження. Суб'єкти та порядок використання вказаних баз варіюється у залежності від виду криміналістичного обліку та форми його використання [21, 29].

Висновки. У статті анонсовано деякі криміналістично-правові рекомендації щодо найбільш допустимих і ефективних прийомів і засобів

збирання та законного накопичення біометричних даних (біологічних зразків людини, слідів людини біологічного походження людини) з метою забезпечення їх придатності для подальшого дослідження та кримінальної реєстрації. Розкриті можливості використання цифрових технологій під час збирання, обробки й аналізу геномної інформації людини (відповідно до правової регламентації) у підрозділах Експертної служби МВС України.

Література:

1. Участь спеціаліста-криміналіста під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/jspui/handle/123456789/16325>
2. Інструкція про порядок залучення працівників органів досудового розслідування поліції та Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України як спеціалістів для участі в проведенні огляду місця події, затверджена наказом Міністерства внутрішніх справ України від 03 листопада 2015 року № 1339. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1392-15>.
3. Особливості збирання у досудовому провадженні біологічних слідів людини: метод.рек. / [Фурман Я.В., Юсупов В.В., Котляренко Л.Т., Дмитрук Р.С.]. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2016. 44 с.
4. Котляренко Л.Т. Особливості огляду трупа: роль судово-медичного експерта і спеціаліста. Актуальні питання судово-експертного забезпечення кримінальних проваджень: збірник матер. круглого столу (10 квітня 2014 року). Київ, 2014. С. 130-132.
5. Перспективи законодавчого забезпечення генетичної ідентифікації військовослужбовців. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/jspui/handle/123456789/18879>
6. Людина як носій ідентифікуючої біологічної інформації. URL: <http://ondise.minjust.gov.ua/vipusk-82020/>
7. Судово-експертна характеристика геному людини та його ідентифікаційних ознак. URL: <http://jrn1.nau.edu.ua/index.php/UV/article/view/15327>
8. Human being as the bearer of identifying biological Information. URL: <http://digest.kndise.gov.ua/en/human-being-as-the-bearer-of-identifying-biological-information/>
9. Огляд місця події: виявлення та вилучення об'єктів біологічного походження: методичні рекомендації / МВС, Державний науково-дослідний експертно-криміналістичний центр; [авт.-упоряд.: С.І. Перлін, С.О. Шевцов, Н.М. Косміна]. Х.: ФОП Чальцев О.В., 2009. 100 с.
10. Волинець І.В., Петльовська С.І. Особливості виявлення, фіксації, вилучення та упакування мікрооб'єктів біологічного походження. Науковий огляд. 2019. № 7 (60). С. 26-44.
11. Клименко Н.І., Лінючев Г.В. Використання мікрооб'єктів при розслідуванні злочинів: методичний посібник / за заг. ред. І.П. Красюка. Київ: ДНДЕКЦ МВС України, 2008. 74 с.
12. Алгоритм дій працівників Експертної служби МВС України та правоохоронних органів при вилученні слідів біологічного походження під час проведення огляду місця події: інформаційний лист. / [уклад. Г.С. Романьок]. Київ: ДНДЕКЦ МВС України, 2018. 26 с.

13. Матарикіна О.В. Проблемні питання, що виникають у ході огляду місця події: виявлення й вилучення слідів біологічного походження. Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. 2018. Випуск 18. С. 146-153.
14. Роз'яснення порядку дій громадян, родичі яких зникли в зоні АТО (ОСС) // Черкаський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України: офіційний сайт. URL: <https://ndekc.ck.ua/novini/188-rozyasnennya-poruyadku-dy-gromadyan-rodich-yakih-znikli-v-zon-ato.html>
15. Про затвердження Інструкції з організації функціонування криміналістичних обліків експертної служби МВС: наказ Міністерства внутрішніх справ України від 10.09.2009 № 390, зареєстрований в Міністерстві юстиції України 15.10.2009 за № 963/16979. Офіційний вісник України. 2009. №82. Стор. 72. Стаття 2794.
16. Справа «S. та Марпер проти Сполученого Королівства» [S. and Marper v. the United Kingdom] (заяви № 30562/04 та 30566/04): рішення Європейського суду з прав людини від 04.12.2008 // Рішення Європейського суду з прав людини щодо захисту персональних даних. Спільна програма Європейського Союзу та Ради Європи «Зміцнення інформаційного суспільства в Україні». Страсбург: Рада Європи. С. 23-60. URL: <https://rm.coe.int/168059920d> (дата звернення: 27.11.2019).
17. Експертна спеціальність 9.5 «Молекулярно-генетичні дослідження» // Експертна служба МВС України. Державний науково-дослідний експертно-криміналістичний центр: офіційний сайт. URL: <https://ndekc.mvs.gov.ua/експертна-спеціальність-9-5-молекуляр/>
18. Дубонос К.В. Взаємодія при наповненні та використанні баз біометричних даних підрозділів експертної служби МВС України. Науковий вісник УжНУ. «Право». 2018. Вип. 50. Т. 4. С. 184-189.
19. Дубонос К.В. Значення баз біометричних даних підрозділів експертної служби МВС України в діяльності органів досудового розслідування. Актуальні питання вітчизняної юриспруденції. 2019. Том 2. С. 167-171.
20. Дубонос К.В. Нормативно-правове регулювання використання баз біометричних даних в Україні. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. «Юриспруденція». 2019. № 41. С. 99-102.
21. Дубонос К.В. Інформаційно-аналітичне забезпечення управління базами біометричних даних державним науково-дослідним експертно-криміналістичним центром МВС України. Актуальні проблеми ОРД та використання спеціальної техніки: матеріали Круглого столу (Дніпро, 6 груд. 2018 р.). Дніпро: ДДУВС, 2018. С. 142-143.
22. Дубонос К.В. Історія становлення та розвитку реєстрації біометричних даних відомчими установами МВС України. Актуальні проблеми правової науки в сучасних умовах: збірник тез Всеукраїнської науково-практичної конференції (16 травня 2019 року). Кр. Ріг : КФ ДДУВС, 2019.С. 100-103.
23. Дубонос К.В. Щодо впровадження зарубіжного досвіду забезпечення накопичення та використання біометричних даних у кримінальному провадженні. Правова освіта: науковий погляд молодих вчених: матеріали науково-практичної конференції до Міжнародного дня освіти (м. Київ, 24 січня 2020 р.). Київ: ГО «Фундація науковців та освітян», 2020. С. 21-24.